

ADRIAN CHIRCU

ADVERBE PIERDUTE, ADVERBE REGĂSITE. DERIVATELE CU SUFIXUL -IU

„Latinitatea limbii române se cunoaște din întreaga ei structură.”

(Pușcariu 1976, p. 181)

0. PRELIMINARII

În interpretarea faptelor de limbă de ordin gramatical, în cei din urmă ani, poate fi observată o schimbare de perspectivă, în sensul că centrul de interes s-a deplasat dinspre studierea detaliată a limbii contemporane înspre analiza sistematică a faptelor de limbă de ordin diacronic (SLRV 2019; OHRM 2021) și/sau diatopic (VDD 2019).

Cel mai adesea, acestea sunt susceptibile de a oferi informații complementare și, în același timp, pertinente, care ajută la o înțelegere adecvată a unor forme sau structuri gramaticale, reperate în limba actuală și care sunt mai dificil de circumscris.

Prin această cercetare, ne raliem și noi acestei recente tendințe investigative, aplecându-ne asupra afixului adverbial -iu, prea puțin discutat în paginile studiilor de specialitate, fie acestea de ample dimensiuni sau de întindere mai restrânsă.

1. SUFIXUL -IU. ORIGINE ȘI DEZVOLTARE

Lingviștii care au discutat pe marginea sufixului -iu au avut, în general, în vedere rolul său în formarea adjectivelor (< lat. -ivus sau, probabil, -ineus), și mai puțin alte valori semantice ori funcții morfologice.

1.1. De pildă, I.-A. Candrea afirma, într-o intervenție la Societatea Filologică (ședința din 28 februarie 1907), că cei care

„s-au ocupat de acest sufix sunt toți de acord în ce privește originea lui. Nimeni nu s-a gândit să conteste derivațiunea din -ivus, care părea cel mai indicat și cel mai la îndemână, căci identitatea lui târziu cu tardivus și a lui timpuriu cu temporivus era mai presus de orice îndoială” (Candrea 1907, p. 13),

însă analiza unor cuvinte precum *albăstriu* ‘cam albastru’, *cenușiu* ‘de culoare cenușie’ etc. ne arată că „e imposibil să-l identificăm cu *-ivus*, a cărui funcție e cu totul deosebită” (Candrea 1907, p. 13).

1.1.1. Același lingvist consideră că, în afara sufixelor *-īnus* și *-īnus*, care aveau o funcție apropiată de cea a lui *-iu* (‘ce seamănă, ce ține de, care se apropie de’), existau și așa-numitele sufixe ce au în structura lor *-ēus*, respectiv *-īneus* și *-īneus*. „Astfel găsim la Palladiu *albīneus* ‘blanchâtre’ [...], la Serviu *felineus* ‘de chat’, la Floru *vitīneus* ‘de vigne’ etc.” (Candrea 1907, p. 13).

Aceste ultime forme adjectivale latinești îl determină pe filologul bucureștean să afirme că „sufixul românesc *-iu* reprezintă deopotrivă pe *-īneus* și *-īneus*, căci și unul și altul trebuiau să devină *-īnu* > *-iu*. Faza *-īnu* o găsim în băn. *mijlošīn* (= mijlociu) și în forma *dulcsin* ‘subdulcis’ (Anon. Car.)” (Candrea 1907, p. 14).

1.1.2. De asemenea, Candrea observă că sufixul pe care îl discută (*-iu* < *-īnu* < *-ineus*) are un corespondent în sufixul italian *-igno*: *agrigno* ‘säuerlich’ = *acriu*, *caprigno* (abruzz. *kapreñe*) ‘ziegenartig’ = *căpriu*, *dolcigno* ‘susslich’ = *dulciu* etc., însă apare sporadic și în alte idiomuri romanice: vfr. *chainvinge* = rom. *cânepiu* < **canapineus*; sard. log. *kannainzu*, vsp. *cañameño* < *cannabineus* (Candrea 1907, p. 14)¹.

1.1.3. În urma acestui demers analitic bine argumentat, Candrea concluzionează că

„sufixul românesc productiv *-iu*, băn. *-īnu*, la Oșeni *-ī*, reprezintă sufixul latinesc având exact aceeași funcțiune *-ineus*, după cum se constată din *albīneus* > *albiu*, *cerīneus* > *ceriu*, *galbīneus* > *gălbui*”, [iar] „sufixul *-ivus* n-a fost moștenit în românește ca sufix productiv, ci s-a cristalizat în câteva cuvinte ca: *târziu* < *tardīvus*, *timpuriu* < *temporīvus*, arom. *arniu* ‘iernatic’ < **hibernīvus*” (format după analogie cu *aestīvus*), adj. vrom. *câmpiu* (de unde sb. *câmpie*) < **campivus* (it. *campio*, sic. *kampia*)” (Candrea 1907, p. 14–15).

1.2. În privința repartiției dialectale a afixului omonim italian invocat de Candrea, Rohlf (1969, p. 389) remarcă, în gramatica sa istorică, faptul că *-igno* este „molto usato nel Meridione”, iar, mai târziu, Salvatore Trovato sesizează că „nel siciliano il suffisso è particolarmente produttivo” (Trovato 2009, p. 115–130).

Dovadă în acest sens stau numeroasele exemple în *-ignu* aduse în discuție de cel din urmă lingvist italian care descrie unele forme specifice dialectului sicilian ce au ca baze derivative substantive: *crapignu* ‘ca o capră’, *gattignu/iattignu* ‘ca o pisică’, *liprignu* ‘ca un iepure’, *lupignu* ‘ca un lup’, *picurignu* ‘ca oaia’, *purcignu* ‘ca porcul’ sau adjectivale: *cichignu* ‘ca orbul’ < *cecu* ‘orb’, *muttignu* ‘lent, ca mortul’ < *mottu* (cu asimilare, de la *mortu*), *urbignu/ubbignu/urvignu* ‘care nu vede tare bine, chior’ < *orbu* etc. (Trovato 2009, p. 115–130). În Mormanno (Calabria), există și *vurpignu* ‘atent (precum vulpea)’.

¹ Pentru întreaga problemă, a se vedea Butler 1971. Unele aspecte sunt discutate și de către Yakov Malkiel (1944, p. 372–381).

1.3. Asupra originii sufixului *-iu* în limba română s-au exprimat și lingvistele Mioara Avram și Fulvia Ciobanu, prima afirmând că, în română, „există și un *-iv* ca variantă a sufixului *-iu* de origine în primul rând latină (*-ivus*, poate și *-ineus*), dar influențat și de turcă (*-i*)” (Avram 1967, p. 97), iar cea de-a doua susține că

„valoarea de aproximare nu poate fi pusă în legătură nici cu lat. *-ivus*, nici cu tc. *-i*. Inexistența unei variante *-iñ* a sufixului *-iu* în Banat face destul de greu de acceptat și ipoteza, foarte ispititoare, de altfel, că *-iu* cu acest sens ar fi continuatorul latinescului *-ineus*. Singura explicație satisfăcătoare este dată de Pușcariu. Apariția formațiilor ca *verziu*, *amăriu*, se explică destul de bine prin înlocuirea sufixului *-ui*, la care asemenea derivate sunt absolut normale, cu *-iu*, probabil și în urma unei asemănări formale” (Ciobanu 1972, p. 81–82).

1.4. Autorii FCLRV rețin și ei sufixul *-iu* și susțin că acest afix are o origine multiplă (*-ivus* și *-ineus*), iar, la un moment dat, a fost probabil influențat și de sufixul turcesc *-i*, prezent în structura multor împrumuturi din turcă. Afixul în chestiune a pătruns, mai întâi, în română prin intermediul unor cuvinte (analizabile) de origine latinească (lat. vulg. *temporivus*), pentru ca, apoi, să aibă o productivitate redusă, chiar dacă sunt atestate derivate adjectivale de la baze derivate diferite (de exemplu, substantiv: *câmpiiu*, verb: *luciu*, adjectiv: *roșău*). Din punct de vedere semantic, derivatele obținute „indică însușirea prin referirea la natura cuvântului de bază [...] sau asemănarea cu cuvântul de bază” (FCLRV 2007, p. 152).

1.5. Realizând un inventar al valorilor semantice ale sufixului *-iu* (‘asemănarea’, ‘asemănarea în culoare’, ‘aparținerea’) și al variantelor formale (simplă: *-iu* sau compusă: *-(ăr)iu* ‘posesiunea unei calități’), G. Pascu trimite la unele formațiuni romanice (it. sp. *-ivo*, prov. *-iu*, fr. *-if*), care descind din lat. *-ivus*, însă nu exclude nici proveniența din lat. *-ineus* sau chiar din turc. *-i* (Pascu 1916, p. 222), însă, în cazul adverbelor, această din urmă pistă etimologică trebuie abandonată.

1.6. Parcurgând toate aceste puncte de vedere privitoare la apariția și prezența sufixului *-iu* în limba română, considerăm că ipoteza evolutivă propusă de către Candrea (1907) se susține cel mai bine în cazul adverbelor (lat. *-ineus* > *-iu*), chiar dacă, din lanțul evolutiv al sufixului latinesc, lipsește punctul final, respectiv sufixul *-iu*, căci *-ineus* a dat în Banat *-iñ*, după cum lasă să se întrevadă Lucian Costin, atunci când explică lat. *cuneus*:

„De ex. *cuneus* a trecut la toate celelalte provincii în *cuiu*, *n* muiat nu s-a menținut deloc și, prin intermediul diftongării, a rămas numai tulpina latină. Acest *cuneus* are la bănațeni încă *cuniu*, la pl. *cunie*” (Costin 1926, p. 15).

1.6.1. Totuși suntem convinși că, în unele graiuri și probabil și epoca mai veche, a survenit o inovație care s-a răspândit ulterior, respectiv trecerea de la *-iñ* la *-iu*, în situațiile în care avea valoare adverbială, iar nu substantivală sau adjectivală, specializându-se spre a marca mai bine această diferențiere.

1.6.2. E. Beltechi surprinde, de altfel foarte bine, aceste modificări survenite la nivel dialectal, afirmând că

„graiurile bănățene păstrează pe *n̂* (< lat. *n* + *e*, *i* în hiat) (*cun̂*, *viñe*, *călcăñ*, sufixul *-oñ* etc.), opunându-se celorlalte graiuri dacoromâne, cărora le este caracteristică evoluția *n̂* > *i* (*cui*, *viñe*, *călcăi*, *-oñ* etc.), preluată și de limba literară. Chiar dacă această evoluție s-a produs acum câteva sute de ani, deci e și ea un fenomen relativ vechi, nimeni nu o va socoti arhaism, din moment ce, în graiurile bănățene, se atestă stadiul original. *n̂* păstrat în Banat este un arhaism (stadiu păstrat și în dialectele românești sud-dunărene, ca și în limbile romanice), iar *n̂* > *i*, în restul teritoriului dacoromân, este o inovație. Desigur, o astfel de opoziție poate apărea chiar în cadrul aceleiași variante teritoriale: unei arii dintr-un anumit subdialect îi poate fi propriu un stadiu vechi, în timp ce restul subdialectului înregistrează o inovație. Stadiul vechi, restrâns la o arie mai mică, în general, în comparație cu aria mai extinsă a inovației, este apreciat ca arhaism” (Beltechi 1978, p. 116–117).

1.6.3. De altfel, după cum reiese din hărțile ALRM I (h. 90), această inovație presupusă de noi (*-iñ* trecut la *-iu*) se confirmă, căci, în pct. 9 (Cărbunari, Caraș, și, nu departe, în Serbia, Ofcea), din aceeași regiune de sud-est a graiurilor bănățene în care sunt atestate asemenea adverbe, nu foarte departe de Caransebeș (a se vedea *Anonymus Caransebesiensis*), este atestată forma *călcăi(u)* (< *călcăñ/călcăñe* < lat. *calcanus*).

1.6.4. Aceeași particularitate evolutivă poate fi observată și în hărțile NALR. Banat I, unde, în cazul unor cuvinte cu o structură fonetică asemănătoare (de pildă, *râie*, h. XLVIII – Păstrarea lui *-ñ-* în *râie*), în unele puncte de anchetă, *n̂* a trecut la *i*, ceea ce confirmă faptul evoluția lui *-ineus* la *-iu* nu trebuie exclusă.

2. ADVERBELE ÎN -IU. STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII

În această secțiune a articolului, ne propunem să discutăm pe marginea adverbilor în *-iu* care nu au fost analizate sistematic în paginile studiilor de specialitate, fiind doar menționate, iar cele câteva observații de până acum nu au lămurit multumitor prezența acestora în limba română.

2.1. Atestate în perioada vechiului scris românesc și pierdute în negura vremurilor, adverbele în chestiune au intrat în atenția noastră în urma consultării unor felurite lucrări dialectale (atlase, dicționare, glosare, culegeri de texte folclorice etc.) în care sunt înregistrate ori integrate fapte de limbă specifice graiurilor bănățene, caracterizate prin conservatorism.

2.2. În lingvistica românească, până în anii '80 ai veacului trecut, descrierea adverbului românesc s-a făcut doar sporadic în studii punctuale, însă, odată cu elaborarea a două monografii apărute la mică distanță (Ciompec 1985, Nica 1988), investigarea adverbilor românești a cunoscut un reviriment cert, fiind elaborate o serie de lucrări în care este evidențiată specificitatea acestei clase (Chircu 2008, Chircu-Buftea 2011, Mîrzea-Vasile 2012, Vasile 2013).

2.3. Așadar, ne propunem să continuăm prezentarea particularităților clasei adverbilor, completând cu noi date interpretări propuse în alte două contribuții ale noastre (Chircu 2012, Chircu 2021) referitoare la adverbe, în ale căror pagini nu le-am analizat amănunțit, ci doar le-am prezentat din perspectivă diacronică sau romanică, referindu-ne în mod special la originea particulei adverbiale *-ul* care însoțește unele adverbe în limba veche, printre care se numără unele dintre cele asupra cărora ne aplecăm în acest studiu (Chircu 2012) sau am încercat să descriem adverbele în *-iu* în perspectivă romanică (Chircu 2021, p. 549–559), fără însă a intra în detalii, așa cum vom proceda în continuare.

2.4. Derivatele adverbiale în *-iu* au o vechime importantă în limbă, fiind atestate, încă din veacul al XVII-lea, în textele redactate în limba română cu alfabet latin și ortografie maghiară în partea de sud-vest a teritoriului lingvistic dacoromân, mai precis în Banat, după cum lasă să se întrevadă exegeții și editorii unora dintre aceste texte.

2.5. Cel dintâi care remarcă aceste adverbe în vechile texte românești este filologul și folcloristul ardelean Grigore Silași, care face o primă analiză a unui text religios de o asemenea factură și provenind din zona amintită, intitulat *Psaltire calviniano-romana versificată*, datat 1697, cercetare pe care o publică în revista „Transilvania”, în numărul 12 din 15 martie 1875 (Silași 1875, p. 141–145), oferind, în același timp, drept exemplu un psalm (XXX) și două laude (14 și 16), cu transcrierile aferente.

2.5.1. Textul reprezintă, de fapt, o traducere în română a *Cărții psalmilor*, ce a circulat în comunitățile evanghelice, reformate sau calvine maghiare, tipărită mai întâi (probabil) în 1607 de episcopul maghiar de Cluj Albert Seznci Molnár (SMP.1607) și copiat ulterior de Ioan Viski (PSV.1697), la Sântămărie (magh. Boldogfalva; astăzi Sântămărie-Orlea), în vecinătatea Hațegului.

2.5.2. Apoi, pornind de la acest text, Grigore Silași alcătuiește un prim „vocabulariu de vorbe și formele gramaticale mai rare, mai arcaice, dar dăruite odă bune românești” (Silași 1875, p. 151), grupate în ordine alfabetică și publicate în două numere succesive ale aceleiași reviste, respectiv nr. 13 din 1 iulie 1875 și nr. 14 din 15 iulie 1875 (Silași 1875).

2.5.3. Glosarul întocmit și comentat de către Grigore Silași conține și două adverbe care interesează studiul de față, și anume **nebuniulu**, echivalat printr-un alt adverb sinonim *nebunesce* (Ps. LIX/4) și **orbiulu**, echivalat prin *orbesce* (Ps. LXXIX/3): „**nebuniulu**, averbu ca mai diosu orbiulu, *nebunesce* (Silași 1875, p. 161); **orbiulu**, ca mai susu nebuniulu orbesce, magh. *vakmeröképpen*” (Silași 1875, p. 161).

2.6. Adverbele de tipul celor menționate de Grigore Silași au intrat și în atenția unor lingviști clujeni, care au publicat în paginile revistei „Dacoromania” unele comentarii și note etimologice.

2.6.1. Vasile Bogrea consideră că, în cazul lui *lupiul*, avem de-a face cu un „evident decalc, regional sau personal, după *farkasul*” (cf. „*farkas módjára*,

farkas gyanánt”) (Bogrea 1924, p. 803), respectiv „farkas ‘lup’ + același sufix adverbial, care se întrebuințează obicinuît în *oláhul* s. *romanul*, *franciául* ‘românește, franțuzește’ etc.” (Bogrea 1924, p. 803). Lingvistul ardelean susține că, în privința adverbului *lupiul*,

„derivarea de la plural se explică prin necesitatea de a evita confuzia cu forma articulată de singular (*lupul*), sau, cum îmi sugerează N. Drăganu, prin forma arhaică și dialectală a însuși sufixului, *-jul* [...], dacă nu chiar în Gen. Latin *lupi* + suf. ung. *-ul* = *lupi* s. *lupino more*, fiind vorba de un cuvânt latino-unguresc, de care mai sunt în Anonim” (Bogrea 1924, p. 803).

2.6.2. Cercetând cu atenție *Anonymus Caransebesiensis* (= *Dictionarium valachico-latinum*), Nicolae Drăganu observă că „*lupiul* nu e singurul adverb de acest fel la Anonim. Probabil tot așa mai sunt *adesul* ‘frequent’, ‘adese’ și ‘ades’, cum se adaugă ulterior (326) *amenuntul* ‘minutatim’ (327)” și *ararul* (328)” (Drăganu 1927, p. 147).

2.6.2.1. În ceea ce privește adverbul *lupiul*, Nicolae Drăganu consideră că

„nu mai avem de ce să ne îndoim în existența lui dacă cunoaștem alte două derivate similare care se găsesc tot în Psaltirea lui Viski și au fost relevate mai întâiu de Gr. Silași, Transilvania, VIII – 1875, p. 161. Unul este *nebuniul* = ‘nebunește’ din propozițiunea: „*Kend dzic assa nebuniul Csine neva audzi kuventul cse tu Dumnedzeu bedsokuri* (ps. LIX, 4)”. Cellalt este *orbiul* = ‘orbește’, pe care Silași îl citează din ps. LXXIX, 3, dar, în copia făcută de el, pe care am cetit-o cu atențiune, lipsește. Se vede că la copiere a sărit peste pasajul care cuprindea acest cuvânt” (Drăganu 1927, p. 148).

Pentru a vedea dacă *orbiul* există în psalmul indicat, am consultat textul lui Viski, însă acesta într-adevăr lipsește. Așadar nu e o eroare de transcriere, ci probabil adverbul remarcat se află altundeva în text.

2.6.2.2. Nicolae Drăganu arată că adverbele în chestiune ridică unele probleme de interpretare, fiind

„greu de spus cum s-a făcut derivațiunea acestor trei adverbe din urmă [s.n. *lupiul*, *nebuniul*, *orbiul*] cât timp nu știm sigur cum se rosteau: cu *i* ori cu *î*. În cazul că rostirea ar fi fost cu *î*, am putea să ne gândim ori la muierea consonantei finale a radicalului, mai ales în *nebuniul* < *nebuny* < *nebun* [...] ori la alăturarea formei arhaice *-jul* a lui *-ul*, cu toate că aceasta se întrebuința de obicei numai în legătură cu cuvintele terminate în vocală” (Drăganu 1927, p. 148).

2.7. Adverbe precum cele semnalate de către Grigore Silași au fost, de asemenea, identificate și în alte două texte elaborate în perioada anterior precizată, respectiv a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Este vorba despre *Dictionarium valachico-latinum* (1650), editat în 2008 de către academicianul Gh. Chivu, și *Psalterium hungaricum* (cca 1660), publicat în același an (2008) de către Daniele Pantaleoni.

2.7.1. Bazându-se pe interpretările propuse de către Vasile Bogrea și de către Nicolae Drăganu, cel dintâi remarcă în dicționar adverbul *lupiul* ‘lupește, ca lupii’,

constituit „după modelul adverbilor maghiare derivate cu *-ul*, care sunt „consemnate rar exclusiv în texte bănățene” (DVL 2008, p. 56).

2.7.2. Daniele Pantaleoni identifică, în psaltirea anterior precizată (*Psalterium hungaricum* – PHu.~1660), locuțiunea adverbială *cu orbiu* ‘cu îndrăzneală, fără teamă’, susținând că *orbiu* s-a format pe tărâm românesc (*orb* + *-iu*) și oferă și un exemplu: „*Pre rej tocz pusztineste si sterge Kare cu orbiu ku mulcie mare Fac pusztinale pre urikul teu*”, la care adăugăm un altul reperat în același text: „*Pre jel ele szegsate syrau/Forte ku orbiu [...]*” (PHu.~1660, ps. LXIV, 19–20, p. 275). Raportându-se la contribuțiile anterior evocate, Daniele Pantaleoni susține că, „din punct de vedere formal”, există o problemă cu sufixarea acestui cuvânt, sufixul *-iu* fiind adăugat de obicei la substantive de tip *aur*, *argint*, *aramă* etc., pentru a crea adjective precum *auriu*, *argintiu*, *arămiu* etc.” (PHu ~1600, p. 122).

2.8. Chiar dacă exegeții de până acum ai textelor de secol XVII semnalate consideră că avem de-a face cu posibile calcuri după modele maghiare (de pildă, *vakmeröképpen* ‘în mod temerar’), considerăm că originea derivatelor adverbiale în *-iu* ar trebui căutată în altă parte, mai precis în latina vulgară, când sufixul *-ineus* a concurat tot mai mult de mai vechiul sufix de origine greco-latină *-inus*, păstrându-se în multe dintre limbile romanice (Diez 1874, p. 320; Butler 1971, p. 61) și cunoscând chiar o răspândire semnificativă, ca multe dintre formele specifice limbii populare.

3. SUFIXUL *-INEUS*. DINSPRE LATINĂ ÎNSPRE LIMBILE ROMANICE

Interesantă pentru analiza noastră rămâne și perspectiva romanică; aceasta ne ajută să înțelegem și mai bine prezența adverbilor în *-iu* în limba română, ca, de altfel, și nașterea ori răspândirea formelor analogice.

3.1. Revenind la cele trei forme adverbiale identificate în textele bănățene menționate, respectiv (*cu*) *orbiu* ‘orbește, orbiș, cu îndrăzneală’, *lupiu* ‘lupește, lupiș’ și *nebuniu* ‘nebunește’, acestea ar trebui interpretate în felul următor: *orbiu* este o formă moștenită din latină (< lat. ORBINEUS), ca, de altfel și *lupiu* (< lat. LUPINEUS), iar *nebuniu* este o formă analogică, constituită pe tărâmul limbii române, prin analogie cu celelelalte forme adverbiale existente (< *nebun* + *-iu*).

În sprijinul ipotezei anunțate într-un paragraf anterior (rom. *-iu* < *-ineus*), aducem câteva exemple din domeniul lingvistic italian (sudic) cu care româna are numeroase trăsături evolutive comune, ambele caracterizate printr-un conservatorism pronunțat.

3.2.1. În privința adverbului/locuțiunii adverbiale (*cu*) *orbiu* (cu baza în lat. ORBINEUS), în graiurile italiene sudice (mai rar nordice), se pot observa asemănări structurale și semantice certe, care îndepărtează orice suspiciune în privința originii latinești a adverbului din limba română.

3.2.1.1. Adverbul românesc *orbiu(l)* are cu certitudine un corespondent adjectival în italiană, care ne ajută să identificăm într-o manieră apropiată proveniența

acestui și să renunțăm la a mai discuta despre un posibil calc după un model maghiar: sic. *urvígnu/urvínu/urbígnu/ubbígnu* ‘puțin orb’, sic. *urvacchiúni* ‘care vede puțin/de-abia vede’ (a se vedea *supra* și adjectivul sinonim *cichígnu*² ‘ca orbul’ < *cecu* ‘orb’, Trovato 2009).

3.2.1.2. La început, precum alte adjective din familia lexicală a lat. ORBUS (cf. roum. *orb*, sic. *órbu, órvu*; cal. *uorvu, uorbu, orbu* (NDDC 2010, p. 488), lad. *òrbo*; gasc. *orb*; cat. *orb*), lat. ORBINEUS trebuie să fi fost un adjectiv, însă, în timp, valoarea s-a adjectivală s-a mai atenuat, fiind atras în sfera adverbialului, iar această particularitate poate fi observată în Italia de sud: it. mér. *a la sciurbigna* (Trovato 2009), sic. *all’urvigna, all’urvisca* (VSES II 2014, p. 713–714), calab. *allorbuni, all’orbina, all’orbisca, all’orvina* (NDDC); lad. *a la òrba*, it. bologn. *a l’orba*).

3.2.1.3. De altfel, tipul de unități frazeologice adverbiale, constituit din prepoziție + derivat adjectival, în a cărei structură poate fi reperat un descendent din sufixul lat. *-ineus* pare a fi frecvent întâlnit în aria sudică a teritoriului lingvistic italic, măturie, în acest sens, stând cele câteva locuțiuni identificate și menționate de către Salvatore Trovato în studiul său: *alla ladrigna* ‘pe furis, hoțește’ < *ladru* ‘fur, hoț’, *â üigna* ‘precum boii, ca boii care dau din cap’ < *bboi/uo* ‘boi’, *a la sciurbigna* ‘orbește, chiorăș’ < *sciurbu* ‘chior’ (Trovato 2009).

3.2.1.4. Modelul locuțional adverbial observabil în italiană a apărut, de altfel, în latina vulgară și s-a generalizat în limbile romanice, unde unitățile frazeologice alcătuite dintr-o prepoziție (± articol) și un adjectiv, cu formă de feminin sau de masculin, sunt deosebit de numeroase (Hummel et alii 2019): cat. *de seguida* ‘imediat’, sp. *en seguida*, fr. *à la légère*, fr. *en bref* ‘pe scurt’, esp. *a la fija* ‘fără îndoială’ etc.). În acest caz, exemplul identificat în română (*cu orbiu*) nu e străin de această particularitate panromană, ceea ce întărește interpretarea noastră.

3.2.1.5. În română, se poate observa că *orbiu* a fost și este întrebuințat (la nivel dialectal) exclusiv cu valoare adverbială singur sau în structura locuțiunilor adverbiale constituite dintr-o Prep. + Adj (în limba veche). Astfel, se poate urmări vitalitatea și continuitatea în întrebuințarea adverbului *orbiu*, reperat în graiurile bănățene (de pildă, în Racovița, Plugova, Sacoșu Mare, Giroc): Îș dă *orbiu*, nu să uită (GG, p. 117), Merge pe drum *orbiu* (LGS, p. 48).

3.2.2. În ceea ce privește adverbul *lupiu(l)*, considerăm că, la baza acestuia, se află lat. LUPINEUS, căci are un corespondent și în italiană, după cum lasă să se întrevadă unele lucrări lexicografice bilingve (italiano-franceze), elaborate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și în ale căror coloane este menționată forma *lupigno*, cu sensuri apropiate de cel din română ‘a modo di lupo, à la façon des loups’ (NDIF II 1777, s.v.; BDIF II 1839, s.v.). De altfel, în graiurile siciliene, Salvatore Trovato identifică și o formă *lupignu* ‘ca un lup’ (Trovato 2009, p. 118).

² A se vedea în graiurile calabreze și formele *alla cecata, alla cecatigna, a la cechigna, alla cechigna* ‘orbește, pe pipăite’ (NDDC, p. 155).

3.2.2.1. *Lupineus* nu este așadar o formă izolată, căci, în latină, exista un tip special de adjective „dérivés en -nus, -ūnus, -īnus, -ineus (*-no-) indiquant la relation d'appartenance à l'animal: *aprunus, aprūnus, aprīnus, aprūgineus*, ainsi que d'un adjectif à un suffixe -ārius: *aprius*” (DHELL) (a se vedea și *caprineus, felineus, hirundineus, *ursineus, vulpineus*).

3.2.2.2. Se pare că asemenea forme adjectivale erau frecvente în latină, fiind descrise de către cei care au urmărit derivarea sufixală latinească. Astfel, John White observă că „adjectives in -nus [...], etymologically, signify “gifted” or “provided with”, etc.; and hence, a “belonging to”, their primitive. When, however used in a derived force, those formed from the names of Animals especially denote the flesh of such Animals” (White 1858, p. 46) și oferă un număr important de exemple, printre care *agninus* ‘care ține de, care se referă la miel’, *anatinus* ‘care ține de, care se referă la rață’, *bovinus* ‘care ține de, care se referă la bou; bovin’, *caballinus* ‘care ține de, care se referă la cal’, *camelinus* ‘care ține de, care se referă la cămilă’, *caninus* ‘care ține de, care se referă la câine; canin’.

În fapt, sufixe precum -ineus, -aneus și -oneus reprezintă variante afixale ale lui -inus, -anus ori -onus, semnificațiile fiind apropiate de ale acestora, iar deseori erau întrebuințate în variație liberă, în special în latina vulgară.

3.2.2.3. Trebuie totuși să menționăm că, în latină, erau două sufixe omonime -ineus, după cum lasă să se întrevadă Jonathan Lowell Butler (1971, p. 71) care susține că sufixul -ineus₁ se atașa unor nume de substanță spre a deriva adjective (cum se întâmplă în cazul descendentului spaniol -eño: de exemplu sp. *borrico* > *borriqueño* ‘ca un măgar’, sp. *galgo* > *galqueño* ‘ca un ogar’) (Butler 1971, p. 73–74) și că -ineus₂ servea, ca în italiană, la atenuarea intensității sau a unor calități date, mai ales în cazul numelor de culori sau a simțurilor, așa cum se poate observa în funcționarea sufixului italian -igno (it. *terra* > *terrigno* ‘de culoarea pământului’, it. *forte* > *fortigno* ‘destul de puternic’) (Butler 1971, p. 77)³.

De altfel, în italiană, e prezent și un descendent al sufixului -ineus₁ (it. *rame* > *ramigno* ‘care conține aramă’, it. *serpente* > *serpentigno* ‘sinuos, ca un șarpe’, it. *sterpo* > *sterpigno* ‘ca o buturugă, ca o uscătură’, it. *capra* > *caprigno* ‘ca o capră, referitor la capră’).

3.3. Prin urmare, și adverbul *lupiu(l)* își are originea tot într-un adjectiv latin (< lat. LUPINEUS), făcând parte, alături de *orbiu* (< lat. ORBINEUS) dintre cuvintele moștenite în limba română. Concordanțele etimologice, evolutive și funcționale evidente ale acestor doi descendenți romanici, identificate și la corespondentele lor din dialectele italiene, ne fac să credem că avem de-a face cu dovezi ale latinității, în română regăsindu-se ambele valori semantice ale lat. -ineus₁ și -ineus₂.

Prezența lor doar în partea de sud-vest și de vest a teritoriului lingvistic daco-român se poate explica și prin faptul că, în această zonă, romanizarea a fost mai intensă (Pușcariu 1976, p. 346), întrucât, prin aceste locuri, au pătruns romanii mai

³ A se vedea și studiul lui Malkiel (1944, p. 372–381).

întâi, iar graiurile bănăţene conservă numeroase cuvinte latineşti (Hasdeu 1896), care nu sunt prezente în alte subdialecte nord-dunărene. Hasdeu consideră că

„Bănatul şi Oltenia au fost cele dintâi porţiuni pe care le cuceriseră în Dacia legionarii Romei şi fără menţinerea cărora ei nu puteau stăpâni restul Provinciei Traiane. Ar fi o curată absurditate de a crede cineva că colonizarea romană a fost mai compactă şi mai solidă în Transilvania sau pe aiuri, unde ea era mai depărtată de Italia şi totodată mai apropiată de lumea cea barbară din Orient” (Hasdeu 1896, p. 2).

3.4. În ceea ce priveşte cel de-al treilea adverb identificat într-unul dintre textele menţionate *supra* (*Psaltire calviniano-romana versificată*), respectiv *nebuniu* ‘nebuneşte’ („*Kend dzic assa nebuniul*, ps. LIX, 4), acesta reprezintă fără îndoială un derivat pe tărâm românesc, constituit din adjectivul *nebun* + sufixul adverbial *-iu*. În acest caz, avem de-a face cu o unitate lexicală analogică, pornindu-se de la modelele preexistente precum *orbiu* şi *lupiu*, care, probabil, au fost mai numeroase, dar care nu sunt atestate în vechile noastre scrieri.

4. ADVERBELE ROMÂNEŞTI ÎN -IU. PERSPECTIVA DIATOPICĂ

Părăsind abordările anterioare asupra sufixului *-iu* şi a celor trei adverbe din limba veche, ne îndreptăm atenţia înspre subdialectul bănăţean şi graiurile sale, care adăpostesc fapte de limbă similare ca mărturii ale persistenţei unor forme din trecut.

4.1. Descriind lexicul bănăţean, Lucian Costin constată că, în Banat, se remarcă

„păstrarea unui puternic element latin în însuşi graiul viu al poporului, nu pe cale literară, nici prin alte influenţe, decât numai şi numai prin organismul viu al continuităţii. Acestui principiu al continuităţii îl atribuie în prima linie conservatismul dialectului bănăţean. Unităţile, adică cuvintele, au păstrat încă forme aproape latine” (Costin 1926, p. 15).

4.2. Îndreptarea atenţiei înspre această parte a teritoriului lingvistic dacoromân se explică prin faptul că am reperat, în urma consultării unor lucrări dialectale (atlase, dicţionare, glosare) şi a unor anchete personale în zona lingvistică precizată (Banat), unele adverbe de aceeaşi factură, care confirmă perenitatea şi vitalitatea tipului adverbial în discuţie, a căror constituire se datorează analogiei.

4.3. Pentru o interpretare adecvată a materialului faptic identificat în lucrările precizate, am realizat, mai întâi un inventar, grupând adverbele în ordine alfabetică.

Adverbele reperate şi integrate în acesta sunt: *aşiu/aşâu*⁴ ‘aşteşte, mod de a coase în puncte’ (DSB II, p. 199), *aşpiu* ‘cu coada ochiului’ (NALR.Banat I/33/24;

⁴ Precum în cazul sufixului *-âş*, care este o variantă a lui *-iş*, şi *-âu* (mai rar *-eu*) reprezintă o variantă a afixului *-iu*, explicabilă prin caracterul dur al consoanei anterioare.

DSB II, p. 186), *bătăturii* ‘cusut, țesut ca stofa, cu cusătură plină’ (DSB III, p. 114: *Cepsele erau cusute de muieri în toiage și bătături, după cum își aveau izvodul.*), *beliu* ‘(despre lemne) în bucăți, ca și cum ai beli lemnul de coajă, a tăia lemnul bucăți dinspre exterior spre interior’ (*Sparse lemene beliu.*, Marga, CS), *berbeciu* ‘precum/ca berbecii, cap în cap’ (FA, p. 139), *bigariu* ‘repede’ (DRB, p. 20)/*bihariu* ‘repede, grozav’ (DSB III, p. 173), *chioriu* (NALR.Banat I/32/28)/*chiorâu/chiorțiu* (DSB II, p. 186)/*chiorțâu* (NALR.Banat I/32/8) ‘chiorâș’, *cliniu* ‘în formă triunghiulară, în clin’ (Costin II 1934, p. 73), *cocoșâu* ‘în felul cocoșilor, cocoșește’ (GP, p. 67: *Cântă cocoșâu* – despre unele găini), *cruciu* ‘cruciș, fără noimă’ (*Ce te uiți cruciu?*, *Spuń totul cruciu.*, Voislova CS; Petrescu 1959, p. 68), *dărăpiu* ‘pe bucăți, pe anumite părți (ale corpului)’ (*Se spală dărăpiu.*, Marga, CS), *forfeciu* ‘ca (și)/cu foarfeca’ (FA, p. 139), *haliiu* ‘ca nehalitul, ca leșinatul, ca fomistul’ (*Mâncă haliiu.*, Voislova, CS), *în cimpriu* ‘pe vine, ghemuit’ (NALR.Banat I/135/20)/(șade) *cimpiliu* ‘pe vine, ghemuit’ (NALR.Banat I/135/22), *lăturiu* ‘chiorâș’ (NALR.Banat I/32/77), *leneviu* ‘fără chef, ca un leneș’ (*Lucră leneviu.*, Voislova, CS), *leșinățâu* ‘ca un nehalit, ca fomistul’ (*Mâncă leșinățâu.* Voislova, CS), *lupiu* ‘ca lupii, lupește, ca nehalitul’ (*Mâncă lupiu.*, Voislova, CS), *nămuchi* (despre cusătură) ‘pe muchie’ (GDC, p. 53), *orbiu* ‘orbește’ (GR, p. 72, MDE, p. 68; GBU, p. 57; *Îș dă orbiu, nu să uită.*, GG, p. 117; *Merge pe drum orbiu.*, LGS, p. 48), *ponciu* ‘(în) cruciș, urât’ (*Muierile să uită ponciu.*; NALR. Banat I/32/27, 35, 38, 57, 69, 77)/*ponchiu* ‘(a se uita) în cruciș, oblic, pieziș’ (GR, p. 79; ALDB, p. 260: „Și gându să-ncovoie iar *ponchiu.*”), *puliiu* (Umblă *puliiu.* ‘fără rost’, Sarmizegetusa, HD), *săniu/sainiu* ‘alunecând (ca *sania*), sinuos’ (*Alunecă amnaru săniu peste cremene.*, Costin II 1934, p. 170), *șărpiu/șerpriu* ‘cu coada ochiului, ca șerpilor’ (NALR.Banat I/33/24, DSB II, p. 186), *ș(i)epțâu* ‘mod de executare a broderiei pe costum popular (nedefinit ca atare)’ (GM, p. 124), *stârciu* ‘(a sta) ghemuit, pe vine, pup’ (NALR.Banat I/135/22), *toegiu* ‘(cusătură) în formă de toiag’ (Petrescu 1959, p. 68), *trăsuriu* (Costin II 1934, p. 197: *a coase trăsuriu*), *zăluichiu*⁵ ‘în formă de cruce, cruciș (despre cusături)’ (DRB, p. 20; GR, p. 40).

4.4. Din punct de vedere semantic, adverbele menționate exprimă modalități și moduri speciale de a acționa sau de a se comporta, atitudini aparte, poziții particulare ale corpului (în raport cu o persoană sau cu un obiect), defecte din naștere sau dobândite ulterior, raportări la animale întâlnite în mediul înconjurător întocmai ca adverbele în *-iș/-ăș* (Chircu 2006; Chircu 2017), cu care formează perechi sinonimice: *cruciu* – *cruciș*, *chioriu* – *chiorâș*, *lupiu* – *lupiș*, *orbiu* – *orbiș*, *ponchiu* – *ponciș*, *stârciu* – *stârciș*.

4.4.1. Astfel, în privința semnificației, adverbele derivate în *-iu* pot fi încadrate în categoriile anterior enunțate:

(a) moduri speciale de a acționa sau a se comporta în lume: *bigariu*, *bihariu*, *dărăpiu*, *forfeciu*, *haliiu*, *leneviu*, *leșinățâu*, *puliiu*, *săniu/sainiu*;

⁵ A se vedea și opiniile Iuliei Mărgărit (2015, p. 424).

(b) poziții particulare ale corpului sau ale părților acestuia: *stârciu, lăturiu*, (în) *cimpiu/cimpiliu*;

(c) defecte din naștere sau dobândite: *chiorâu/chiortiu, orbiu, ponchiu*;

(d) raportarea la animale: *așpiu, berbeciu, cocoșâu, lupiu, șârpriu/șerpiu*;

(e) raportarea la activități meșteșugărești, casnice sau tehnici de broderie specifice: *ațiu/ațâu, bătăturiu, beliu, cruciu, cliniu, nămuchiu, ș(i)epțâu, toegiu, trăsuriu, zăluichi*.

4.4.2. Granița dintre aceste subclase este relativă, întrucât, în funcție de context și de specificul adverbului, un anumit cuvânt poate fi încadrat în clase diferite (de exemplu, *cruciu* – *Se uită cruciu*, dar *Coase cruciu motivul pe cămașă*; *stârciu* – poziția corpului și raportarea la un animal).

4.5. În ceea ce privește bazele derivate, aceste sunt diverse (nominale, adjectivale, verbale), dominante rămânând cele din fondul vechi latinesc (*ață, bătător (bate), berbecel/berbec, cruce, foarfecă, latură, lup, muchie, orb, pulă, șarpe, trage*) și cele slave (*a beli, bigăr* ‘repede’ (< sl. *bigati/bihati* ‘a alerga/a se mișca foarte repede’), *a (se) cimpi* ‘a se ghemui, a se așeza pe vine’, *cocoș, clin* ‘unealtă de cizmărie, bucată tringhiulară de pânză’, *sanie, stârc, toiag, zăluică/zăluichi* ‘zdrențele de la o cusătură’), urmate de cele maghiare (*ceapsă* ‘bonetă, capul cuiului’, *darab* ‘bucată, piesă’, *ponc* ‘deal’) sau turcești (*chior*).

4.6. În cazul lui *așpiș* ‘aspidă, viperă, năpârcă’, pot fi presupuse cel puțin două surse: fie o bază derivativă latinească (* *aspis*, DLR, s.v.), fie una maghiară (*aspis*, MRS, s.v.). Se poate avansa ideea că, întrucât, în Moldova, termenul savant a pătruns în graiuri (*aschidă*, HEM 2 și DLR, s.v.) prin intermediul scrierilor bisericești, și în Banat este posibil să avem aceeași difuzare la origine. Nu este exclus ca baza derivativă să fi pătruns prin intermediul scrierilor românești cu ortografie maghiară și alfabet latin despre care am discutat la începutul studiului.

Termenul latinesc apare de fapt în textul lui Ioan Viski, menționat de către Hasdeu, citându-l pe Ion Bianu: „*Pre leu fără nicio frică / Și spre aspis vei umbla*”. (HEM 2, s.v. *aspidă*). Or, Bianu transcrie „7. *Pre leu fere nics’o frikă / Si pre aspis vej umbla*” (DPV.1673, p. XLVII). Fragmentul se găsește în filele textului original al lui Viski, în Ps. XCI.

4.7. Inventarul de adverbe realizat mai sus arată că sufixul -iu cunoaște, în funcție de structura fonetică a cuvântului și, implicit, de vecinătatea cu o consoană dură sau africată, două variante sufixale, -âu (*ațâu, chiorâu, cocoșâu, leșinățâu*), respectiv -eu (*ponceu*).

4.8. Uneori, adverbele în discuție intră în relație de sinonimie, totală sau parțială, cu adverbele în -ește, după cum lasă să se întrevadă chiar Grigore Silași în glosările sale: „*nebuniulu, averbu ca mai diosu orbiulu, nebunesce* (Silași 1875, p. 161); *orbiulu, ca mai susu nebuniulu orbesce, magh. vakmeröképpen* (Silași 1875, p. 161) sau cu adverbele în -iș/-ăț, formându-se, în limba română adevărate, serii sinonimice adverbiale: *orbiu* – *orbește* – *orbiș, chioriu/chiorâu* – *chioresște* (NALR. Banat I/32/61, I/33/36) – *chioriș/chiorăș, lupiu* – *lupește* – *lupiș, ponciu* – *poncește* (NALR. Banat I/32/61) – *ponciș, șerpiu* – *șerpește* – *șerpiș*.

4.9. Din punct de vedere statistic, se poate observa că unele cunosc o largă întrebuințare (*cruciu, orbiu și ponciu*), iar altele sunt folosite ocazional, în situații determinate, cum sunt cazurile în care utilizarea lor este limitată la activitățile desfășurate în gospodărie (*beliu sau toegiu, de pildă*).

5. CORESPONDENȚE ȘI CONCORDANȚE ROMANICE

Dincolo de raportarea la adverbele românești derivate în *-iș/-âș*, cu care sunt cel mai adesea sinonime, și la cele în *-ește*, interesantă rămâne compararea cu derivatele romanice în *-one, -onis* de al căror semantism se apropie (Chircu 2007, p. 89–97; Vasile 2013, p. 69–70; Chircu 2021, p. 555).

Similitudinea se explică și prin originea oarecum comună a sufixelor (*-oneus* este înrudit cu *-one*), dar și prin semantismul lor apropiat.

5.1. I.-A. Candrea observă foarte bine sensurile asemănătoare, precizând că,

„în latina vulgară, funcționau, pe lângă *-ineus*, și *-aneus, -oneus* cu același înțeles oarecum diminutiv-peiorativ. Acesta din urmă s-a păstrat sub forma *-oi* și exact cu același înțeles pe care îl ia la noi *-iu*, în dialectul din Sălagiu, unde se zice regulat *acroi, amăroi, asproi, cenușoi, gălbinoi, negroi, vărdoi*” (Candrea 1907, p. 15).

5.2. În privința semnificațiilor sufixului *-one*, Sanda Reinheimer-Rîpeanu susține că rolul acestuia

„în latină, era acela de a individualiza o persoană, fie printr-o trăsătură fizică sau de caracter particulară, fie printr-o acțiune caracteristică. Dat fiind că, în primul caz, este de multe ori vorba de o trăsătură care iese în evidență mai ales din cauza unor dimensiuni mai mari decât cele obișnuite (ale unei părți a feței, de exemplu *nasos*), iar, în cel de-al doilea, de o acțiune care se realizează intensiv, mai frecvent decât de obicei (de exemplu, *bibo*), sufixul are în latină o valoare augmentativă, care poate fi însoțită de o nuanță depreciativă” (Reinheimer-Rîpeanu 1985, p. 251).

5.3. În timp însă, sufixul în chestiune a cunoscut dezvoltări semantice interesante cum se vădese în cazul locuțiunilor adverbiale de tipul prepoziție + *-one* (fr. *a...-ons*, it. *(a)... -one/-oni*, sp. *a...-ones*), care „sunt motivate ca sintagme referitoare la modul de desfășurare a unei acțiuni, sufixul revenind la funcția individualizatoare din latină” (Reinheimer-Rîpeanu 1985, p. 251).

5.4. Toate aceste discuții etimologico-semantice complementare relevă faptul că, între formele adverbiale (în *-iu*) investigate în acest studiu și cele romanice în *-one*, există concordanțe evidente, exemplele de mai jos fiind edificatoare, chiar dacă baza derivativă nu are întotdeauna origini latinești:

(a) ‘pe orbecăite, pe băjbăite’: fr. *à tâtons/vfr. a tastons*, it. *tentoni*, prov. *de tastons*, prov. *de-paupoun(s)*, calab. *a strampagghiuni*, friul. *tastòn, a tastóns*, lad. *a tastolón*, rom. *orbiu*;

(b) ‘ca un X animal’: fr. *à chatons* ‘ca pisicile’; it. *catelloni* ‘precum câinii, căței’, it. *gattoni*/vit. *gatomagnoni* ‘ca pisicile, în patru labe’, *alli pecuruni/a piecuruni* ‘ca oile, în patru labe’ (NDDC, p. 308, p. 509), rom. *lupiu* ‘ca lupul’, rom. *șerpiu* ‘ca șarpele, cu coada ochiului’;

(c) ‘mișcări și poziții particulare’: fr. *à reculons* ‘cu spatele, reculând’, fr. *à croupetons* ‘ghemuit, gogă’, *barcolloni* ‘clătinându-se’, it. *dondoloni* ‘balansându-se’, it. *sdrucioloni* ‘alunecând’, cat. *a trontollons* ‘zgâlțâind, scuturând’, cat. *a bocons* ‘vintriș’, occ. *de cavalgons*, calab. *a granciuni*, sp. *a tropezones* ‘târâș-grăpiș’, friul. *a cavalóns* ‘călare’, friul. *a saltóns* ‘sărind’, frprov. *a cropegnon* ‘ghemuit’, port. *aos rebolões* ‘rostogolindu-se’, rom. *săniu* ‘alunecând, târâș, târând’, prov. *d’escambarloun(s)* ‘călare’, rom. *stârciu* ‘ghemuit, pup’ (a se vedea, de asemenea, Pharies 1997; Chircu 2007; Corona 2012; Vasile 2013, p. 45–71; Ludovico 2015).

6. ÎN LOC DE CONCLUZII

Faptele de limbă analizate mai sus în triplă perspectivă (diacronică, diatopică și romanică) ilustrează persistența în română, la nivel dialectal, a unei particularități lexico-gramaticale, apărută în latină și reperată, de asemenea, în perioada vechiului scris românesc.

6.1. În cazul de față, e evidentă continuarea unui model romanic, cunoscut mai ales în sudul Italiei, cu care româna are multe trăsături comune. Argumentele etimologice, semantice și funcționale aduse în discuție înlătură orice presuposiție în favoarea unor influențe superstratice sau adstratice invocate de către cei care au încercat să explice cele trei adverbe reperate în limba veche (a se vedea *supra*, 2.).

6.2. Apartenența la romanitate a acestui tipar adverbial românesc este mai mult ca sigură și demonstrează atât conservatorismul ariei lingvistice bănățene, cât și locul important al acesteia între celelalte varietăți dialectale românești, nord- și sud-dunărene.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) Atlase, glosare și materiale dialectale

ALDB = Ioan Viorel Boldureanu et alii, *Antologia literaturii dialectale bănățene (poezie, proză teatru), 1891–2011*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2011.

ALRM I = Sever Pop, *Micul atlas lingvistic român, partea I, vol. I. Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.

DRB = Ștefan Pătruț, *Dicționar regional de cuvinte în grai (zona Banat)*, Lugoj, Editura Dacia Europa Nova, 2002.

DSB = Vasile Șerban, Sergiu Drincu (coord.), *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. I–III, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1985–1987.

- FA = Emil Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului*, ediție îngrijită de Ion Mărin Almăjan, Timișoara, Editura Waldpress, 2005.
- GBU = Vasile Barbu, *Cuvinte vechi din graiul bănățean al Uzdinului*, Uzdin, Societatea Literar-Artistică „Tibiscus”, 2012.
- GDC = Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului & Imprimeria Națională, 1939.
- GG = Ion Murariu, *Vorbe d-ale noastre. Glosar girocean*, Timișoara, Editura Waldpress, 2014.
- GM = Aurelia Jompan et alii, *Glosar de cuvinte și expresii dialectale din comuna Marga, Județul Caraș-Severin*, Caransebeș, Editura Dalami, 2016.
- GP = Gheorghe Mirulescu, Pavel Mirulescu, *Dicționar al graiului bănățean (Plugova – sud-estul Banatului)*, [s.l.], [s.e.], [s.a.].
- GR = Simion Todorescu-Răcovișeanu, *Glosar de termeni dialectali din satul Racovița, Județul Timiș*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013.
- LGS = Gheorghe Lungu, *Glosar săcoșan. Vorbe de la noi și nu numai*, Timișoara, Editura Eurobit, 2014.
- MDE = Mirela Zamilia Danciu, *Mic dicționar etimologic de cuvinte regionale (Ghilad, Banloc, Denta, Toager)*, Timișoara, Editurile Amphora & Mirton, 2010.
- NALR.Banat = Petru Neiescu (coord.), Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1980.

b) Izvoare

- DPV.1673 = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*. Ediție de Ion C. Bianu, București, Tipografia Academiei Române, 1887.
- PHu.~1660 = Daniele Pantaleoni, *Texte românești vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum*, în *traducere anonimă din secolul al XVII-lea*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008.
- PSV.1697 = Viski János, *A lui Szvent David Krai si Prorokul o szutye si csincs dzecs de' soltari*, Boldogfalvo [Sântămăria-Orlea], 1697 [BARCj-Ms.R. 1502].
- SMP.1607 = Albert Szenci Molnár, *Psalterium Hungaricum (1607). Szent Dávidnak zsoltári*, Szabolcs Molnár gondozásában, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1996.

c) Tratatе, studii și articole

- Avram 1967 = Mioara Avram, *Contribuții la studierea derivării cu -iv*, în Al. Graur, Mioara Avram (coord.), *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. IV, București, Editura Academiei Române, 1967, p. 87–111.
- Beltechi 1978 = Eugen Beltechi, *Elemente arhaice în graiurile din Almăj (Banat)*, în *Caietele „Banatica”*, seria *Filologie/Studii de limbă, literatură și folclor*, 4, 1978, p. 115–127.
- Bogrea 1924 = V. Bogrea, *Contribuții la studiul sufixelor românești. Un sufix unguresc în românește*, în „Dacoromania”, III, 1924, p. 803.
- Butler 1971 = Jonathan Lowell Butler, *Latin -īnu, -īna, -īnus, -īneus. From Proto-Indo-European to the Romance Languages*, Los Angeles, University of California Press, 1971.
- Candrea 1907 = I.-A. Candrea, *Sufixul -iu*, în „Buletinul Societății Filologice”, III, 1907, p. 13–15.
- Chircu 2006 = Adrian Chircu, *Adverbele românești în -iș (-ăș)*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – aspecte sincronice și diacronice. Actele celui de-al 5-lea Colocviu al Catedrei de limba română* (București, 8–9 decembrie 2005), București, Editura Universității din București, 2006, p. 57–66.
- Chircu 2007 = Adrian Chircu, *O concordanță adverbială romanică: rom. -iș = it. -oni, sp. -ones, fr. -ons, cat. -ons, prov. -ouns, port. -ões*, în Luminița Hoarță-Cărăușu (coord.), *Rezultate și perspective actuale ale lingvisticii românești și străine*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 89–97.

- Chircu 2008 = Adrian Chircu, *L'adverbe dans les langues romanes. Études étymologique, lexicale et morphologique (français, roumain, italien, espagnol, portugais, catalan, provençal)*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008.
- Chircu 2012 = Adrian Chircu, *Un sufix adverbial regional: -ul*, în Nicolae Mocanu, Dumitru Loșonți, Eugen Beltechi (eds.), *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion internațional de dialectologie (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut & Scriptor, 2012, p. 64–72.
- Un sufix adverbial regional: -ul*, în Nicolae Mocanu, Dumitru Loșonți, Eugen Beltechi (eds.), *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion internațional de dialectologie (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut & Scriptor, 2012, p. 64–72.
- Chircu 2017 = Adrian Chircu, *Addenda la adverbele în -iș/-âș*, în Helga Bogdan Oprea, Andreea-Victoria Grigore, Rodica Zafiu (eds.), *Lingvistică românească, lingvistică romanică*. Actele celui de-al XVI-lea Colocviu Internațional al Departamentului de lingvistică, Universitatea din București, București (25–26 noiembrie 2016), București, Editura Universității din București, 2017, p. 261–270.
- Chircu 2021 = Adrian Chircu, *Concordances lexico-sémantiques entre le roumain et les autres langues romanes. Le cas des adverbes en -iu*, în Lene Schøsler, Juhani Härmä (éds.), *Actes du XXIXe Congrès international de linguistique et de philologie romane (Copenhague, 1–6 juillet 2019)*. Avec la collaboration de Jan Lindeschouw, vol. 1, Strasbourg, Éditions de linguistique et de philologie, 2021, p. 549–559.
- Chircu-Buftea 2011 = Adrian Chircu-Buftea, *Dinamica adverbului românesc. Ieri și azi*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2011.
- Ciobanu 1972 = Fulvia Ciobanu, *Originea sufixului adjectival -iu*, în Mioara Avram (coord.), *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. VI, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 67–82.
- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- Corona 2012 = Luisa, Corona, *Il suffisso italiano -oni*, în „Archivio glottologico italiano”, vol. 97, nr. 1, 2012, p. 34–77.
- Costin I 1926 = Lucian Costin, *Graiul bănățean (Studii și cercetări)*, vol. I (*Considerațiuni generale asupra dialectului bănățean. Glosarul*), Timișoara, Institutul de Arte Grafice „Cartea Românească”, 1926.
- Costin II 1934 = Lucian Costin, *Graiul bănățean (Studii și cercetări)*, vol. II (*Cuvinte introductive. Glosarul*), Turnu-Severin, Tipografia Luiza I. Niculescu și Ion N. Bojneagu, 1934.
- Diez 1874 = Friedrich Diez, *Grammaire des langues romanes*, vol. II, traduit par Alfred Morel-Fatio et Gaston Paris, Paris, Librairie A. Frank, 1874.
- Drăganu 1927 = N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în „Dacoromania”, IV, partea 1, 1927, p. 77–168.
- FCLRV 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Hasdeu 1896 = B. P. Hasdeu, *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, seria II, tomul XVIII (1895–1896), 1897, p. 1–69.
- Hummel et alii 2019 = Martin Hummel, Adrian Chircu, Jairo Javier Garcia Sánchez, Benjamín Garcia-Hernández, Stefan Koch, David Porcel Bueno, Inka Wissner, *Prepositional adverbials in the diachrony of Romance: a state of the art*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, 135, nr. 4, 2019, p. 1080–1137.
- Ludovico 2015 = Ludovico, Franco. *The morphosyntax of adverbs of the carpone/i type in (Old and Modern) Italian*, în „Probus”, vol. 27, nr. 2, 2015, p. 271–306.
- Malkiel 1944 = Yakov Malkiel, *The Latin Base of the Spanish -eño*, în „The American Journal of Philology”, vol. 65, nr. 4, 1944, p. 372–381.

- Mărgărit 2015 = Iulia Mărgărit, *Câteva observații asupra vocabularului din satul Racovița, jud. Timiș*, în Ionuț Pomian (coord.), *Înspre și dinspre Cluj. Contribuții lingvistice. Omagiu profesorului G. G. Neamțu, la 70 de ani*, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor & Argonaut, 2015, p. 419–428.
- Mîrzea-Vasile 2012 = Carmen Mîrzea-Vasile, *Eterogenitatea adverbului românesc: tipologie și descriere*, București, Editura Universității din București, 2012.
- Nica 1988 = Dumitru Nica, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, Editura Junimea, 1988.
- OHRM 2021 = Martin Maiden et alii, *Oxford History of Romanian Morphology*, Oxford, Oxford University Press, 2021.
- Pascu 1916 = G. Pascu, *Sufixe românești*, București–Leipzig–Viena, Librăriile Socec & Co, C. Sfetea, Pavel Suru–Otto Harrasowitz–Gerold & Co, 1916.
- Petrescu 1959 = Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1959.
- Pharies 1997 = David Pharies, *Adverbial Expressions Signifying Bodily Movements and Postures in Hispano-Romance*, în „Hispanic Review”, 65, nr. 4, 1997, p. 391–414.
- Pușcariu 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*. Prefață de G. Istrate, Note, bibliografie de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1976.
- Reinheimer-Rîpeanu 1985 = Sanda Reinheimer-Rîpeanu, *Sufixul lat. -one în limbile romanice*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVI, nr. 3, 1985, p. 251–253.
- Rohlfs 1969 = Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, vol. III. *Sintassi e formazione delle parole*, traduzione di Temistocle Franceschi e Maria Cagiagli Fancelli, Torino, Giulio Einaudi Editore, 1969.
- Silași 1875 = Gr. Silași, *Psaltirea calviniano-romana versificată (Unu document literariu-istoricu dein secl. XVII)*, în „Transilvania”, VIII, 1875, p. 12–14, p. 141–145, p. 151–153, p. 160–163.
- SLRV 2019 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Sintaxa limbii române vechi*, editor consultant Martin Maiden, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2019.
- Trovato 2009 = Salvatore C. Trovato, *Derivati in -igno. Tra lingua, dialetto e italiano regionale letterario*, în „Quaderns d'Italia”, 14, 2009, p. 115–130.
- Vasile 2013 = Carmen Vasile, *Adverbul românesc între continuitate latină, specific balcanic și evoluție internă*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- VDD 2019 = Gabriela Pană Dindelegan, Adnana Boioc Apintei, Blanca Croitor (coord.), *Variație diacronică și diatopică. Note gramaticale*, București, Editura Universității din București, 2019.
- White 1858 = John T. White, *Latin suffixes*, London, Longman–Brown–Green–Longmans and Roberts, 1858.

d) Dicționare

- BDIF = G.-F. Barberi, *Dizionario italiano-francese e francese-italiano*, vol. I–II. Continuato e finito da Nicolao Basta, Parigi, Giulio Renouard, 1839.
- DHELL = *Dictionnaire historique et encyclopédie linguistique du latin*, accesibil la adresa <<http://www.dhell.paris-sorbonne.fr/dictionnaire>> (consultat în 20 martie 2022).
- DLR = Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, Monica Busuioc (dir.), *Dicționarul limbii române (ediție anastatică)*, vol. I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- DVL = ***, *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- HEM = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum magnum romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, vol. 1–2, București, Editura Minerva, 1972–1974.
- MRS = Kelemen Béla, Szász Lőrinc (coord.), *Magyar-Román Szótár/Dicționar maghiar-român*, I. kötet (A–J), București, Editura Academiei Române, 2010.
- NDDC = Gerhard Rohlfs, *Nuovo dizionario dialettale della Calabria*, Ravenna, A. Longo Editore, 2010.

NDIF = Giorgio De Alberti di Villanuova, *Nuovo dizionario italiano-francese composto sui dizionari dell'Accademia di Francia*, vol. I–II, Bassano, Remondini, 1777.

VSES = Alberto Varvaro, *Vocabolario storico-etimologico del siciliano*, vol. I–II, Strasbourg/Palermo, Éditions de linguistique et de philologie/Centro di studi filologici e linguistici siciliani, 2014.

ADVERBS LOST, ADVERBS FOUND. DERIVATIVES WITH THE SUFFIX **-IU**

(Abstract)

In our study we wish to discuss the adverbial suffix *-iu*, which has not been in the researchers' focus, although the first records of the suffix *-iu* date back (as far as the seventeenth century), and their presence has been noticed even nowadays, in some South-Western dialects of the Dacian-Romanian linguistic regions (for example in Banat).

Our research began from certain specific discussions about these adverbs as well as from certain previous researches conducted by us, and we wish to add more details about this linguistic trait and to highlight the structural, semantic and functional traits of this word class.

The adverbs in questions are almost absent from the literary language, yet they can be found in the spoken language of the Banat inhabitants and represent proof of old stages of the Romanian language. Such adverbs are not very numerous, yet the scores of adverbs which were recorded during our study are relevant for our research.

In this way, one can notice how this remaining dialectal trait points to how Romanian is similar to the other Romance languages. The latter also exhibit a corresponding type of adverb and a derivative suffix, which originates from Latin.

Cuvinte-cheie: *adverb, limba română, limba latină, limbi romanice, diacronie, diatopie, lexic (dialectal).*

Keywords: *adverb, Romanian language, Latin language, Romance languages, diachrony, diatopy, (dialectal) lexis.*

Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Litere
Str. Horea, 31
adichircu@hotmail.com